

*Кужко О.С.,
к.ю.н., доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ДОГОВОРУ ТРАНСПОРТНОГО ЕКСПЕДИРУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена визначенню сучасного стану наукових розробок теоретичних та практичних проблем, що виникають під час визначення змісту договору транспортно-експедитування, погодження істотних або необхідних умов, регламентованих сучасним законодавством України, а також визначення правових наслідків та можливості застосування цивільного законодавства щодо визнання договірних зобов'язань недійсним. На підставі проведеного аналізу сформульовані загальні висновки щодо необхідності детального визначення істотних умов договору транспортно-експедитування та порядку їх застосування.

Ключові слова: договір транспортно-експедитування, договір перевезення вантажу, зміст зобов'язання, зміст договору, визнання договору недійсним, істотні умови договору.

Постановка проблеми. Сьогодні будь-якого учасника договірних правовідносин, а втім й правове становища учасника договірних відносин у будь-який історичний період розвитку цивільного права як такого, залежить перш за все від обсягу тих прав та обов'язків, що входять до змісту договірних зобов'язань укладеного між ними. Постійний розвиток приватноправових відносин між учасниками цивільного обігу потребує безперервної трансформації діючого законодавства України у відповідності до сучасного стану ринкової економіки країни. Діюче законодавство України за сферами його застосування містить різні підходи та визначення змісту договору — діючий Цивільний кодекс України (далі за текстом статі — ЦК України) як кодекс приватного права, визначає більш диспозитивну доктрину щодо змісту договору в співвідношенні з таким ж визначенням наданим Господарським кодексом України (далі за текстом статі — ГК України),

що при застосуванні до договору транспортно-експедитування створює відповідні питання та складність у практичному застосуванні.

Діловий обіг у країні, безперечно залежить від ефективності роботи договірних стосунків між сторонами. Спираючись на правову природу договору, що досліджується, визначаючи що об'єм послуг, що може надавати транспортний експедитор не лімітований та може і повинний визначитися сторонами у договорі, найбільш гостре питання постає щодо імперативного правила погодження істотних умов, перелік яких наданий у спеціальному нормативно-правовому акті Законі України «Про транспортно-експедиторську діяльність».

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Питанням змісту договору в юридичній літературі приділена певна увага. Його досліджували Є.В. Богданов, О.С. Іоффе, О.О. Красавчиков, В.В. Луць, В.П. Мозолін, Є.А. Фарнспорт та деякі інші. Але проблема саме визначення змісту договору транспортно-експедитування ще на знайшла свого належного вирішення, зокрема, неправильно визначені істотні умови договору транспортно-експедитування, що призводить до неправильного судового застосування існуючих норм права.

Викладення основного матеріалу. Класичне визначення змісту договору зводиться до системи тих умов, на яких він укладений [1, 65]. Ця точка зору знайшла своє відображення у багатьох підручниках з цивільного права часів СРСР, де проводилась думка, що зміст договору — це сукупність його умов [2, 217; 3, 146; 4, 173]. У наш час це визначення також підтримується. Наприклад, Є. В. Богданов вказує, що зміст договору складають його умови, де сторони визначають зміст своїх дій, порядок їх здійснення, контроль та фіксацію виконання, порядок розрахунків та інше

[5, 109]. Найбільш розроблена ця позиція О.О. Красавчиковим. Обґрунтовуючи її, він пише, що договірні умови фіксують у своєму змісті згоду, що досягли сторони, їх взаємне рішення з усіх важливих на їх думку питань становлення визначеного правового зв'язку. Інакше кажучи, у самому договорі немає ніяких прав і обов'язків. У ньому лише міститься конкретна правова модель того правовідношення, яке виникає відповідно до закону на основі договору [1, 34].

Іноді під змістом договірних зобов'язань розуміють сукупність умов договору, а змістом договору називають сукупність суб'єктивних прав та обов'язків, які з нього випливають. Проте, як писав О. С. Іоффе, такі спроби є помилковими і пояснюються підміною поняття договору як юридичного факту із самим договірним зобов'язанням [6, 76].

Найбільш широкого поширення у сучасній літературі набули три групи умов: істотні, звичайні і випадкові. З них сам законодавець використовує і відповідно розкриває сенс тільки названих першими, тобто істотних умов.

З аналізу діючого Цивільного кодексу України (ст. 628 ЦК України), можна зробити висновок, що поділ умов договору запроваджується ними на істотні та неістотні, при цьому практично єдиною істотною умовою визнають лише умову про предмет договору. Господарський кодекс України теж виділяючи істотні умови господарського договору, відповідно до ч. 3 ст. 180 ГК України передбачає істотними умови про предмет, ціну та строк дії договору.

Ознака, яка об'єднує істотні умови в одну групу, не викликає особливих суперечок. Йдеться про умови, що формують договори в цілому і їх окремі типи (види) зокрема. Виходячи з цього істотними, за загальним визначенням, є умови, необхідні і достатні для того, щоб договір вважався укладеним і тим самим здатним породити права і обов'язки у його сторін [7, 342].

На відміну від «істотних» виділення умов «звичайних» і «випадкових» проводиться тільки в літературі. Виключно доктринальний характер цього останнього поділу з'явився однією з причин відсутності єдності в уявленні про те, в чому полягають класифікаційні ознаки звичайних і відповідно випадкових умов і які саме наслідки з цього витікають.

Низка авторів, досліджуючи поняття змісту договору, виділяють лише істотні умови і більше ніяких інших умов договору за цією класифікаційною ознакою не проводять [8, 283]. З цього можна зробити висновок, що вбачають вони тільки істотні умови договору. Проте детального обґрунтування своєї теорії вони не навели. М. І. Брагінський та В. В. Вітрянський зробили наукове обґрунтування зазначеної позиції і дійшли висновку, що підстав для виділення як звичайних, так і випадкових умов не залишається, існують тільки істотні умови договору [7, 344].

При розгляді сутності істотних умов договору всі вчені мають єдиний погляд на їх природу як основу договору. Ця група умов договору може бути, практично, безмежною і залежить від розсуду сторін. Якщо одна сторона вимагає включення якої-небудь умови у договір, а інша не погоджується, то договір не буде укладено. В.В. Вітрянський вважає, що навіть якщо при укладенні договорів між сторонами виникають розбіжності щодо умов договору, то істотними слід вважати такі умови, відносно яких однією зі сторін було прямо заявлено про необхідність досягнення згоди під загрозою відмови від укладення договору [9, 683]. Очевидно, що це звучить зміст норми права, яка передбачає просту заяву про необхідність досягнення згоди про умови договору на вимогу однієї зі сторін. Заява про необхідність досягнення згоди за певними умовами може знайти відображення, наприклад, в оферті у вигляді проекту договору, листі-пропозиції. Якщо друга сторона не погодиться досягти згоди за такими умовами, вона має змогу не акцептувати цю пропозицію і договір укладено не буде.

Так, О. С. Іоффе приходив до висновку, що звичайними є умови, наявність або відсутність яких на факт укладення договору ніякого впливу не робить — більш того, практично немає необхідності включати звичайні умови в договір, оскільки вони сформульовані в законі або інших нормативних актах і, оскільки контрагенти погодилися укласти даний договір, вони тим самим визнаються такими, що виразили згоду підкорятися тим умовам, які згідно із законом розповсюджуються на договірні відносини відповідного виду або на всі договори взагалі. Нарешті, як випадкові повинні розглядатися умови,

які теж не мають значення для укладення договору. Але якщо звичайні умови передбачаються законом і тому вступають в дію через один тільки факт укладення договору, то випадкові умови можуть виникнути і набути юридичну дію тільки в тому разі, якщо вони будуть включені в самий договір [10, 387-388].

В.В. Луць до звичайних умов відносить ті, які передбачаються у законі чи іншому нормативному акті й стають обов'язковими для сторін внаслідок самого факту укладення договору [11, 164]. Але на поняття змісту звичайних умов у цивільно-правовій науці існує й інша точка зору, за якою окрім диспозитивних норм до їх складу входять і імперативні. Супротивником такого положення виступили В.І. Кофман, який зазначив, що імперативні норми відносяться до істотних умов договору, та Р. О. Халфіна, яка зовсім виключала імперативні норми з кола договірних умов [12, 34]. О.С. Їоффе, не погоджуючись з ними, зазначив, що для істотних умов, зазвичай, характерна обов'язковість їх погодження сторонами і безпосередність відображення у договорі, а до звичайних умов таких вимог не пред'являється [10, 387-388], звичайні умови сторони не погоджують, приймаючи правила, встановлені законом, сам факт укладення договору, при відсутності можливості зміни імперативних норм, свідчить про те, що вони погодились підпорядкувати його і цим умовам [10, 390]. Погоджуючись з О.С. Їоффе, додамо лише те, що хоч перелік істотних умов міститься у законі, але конкретного змісту вони набувають тільки у договорі, коли сторони погодять їх. Для звичайних же умов характерною ознакою є те, що сторони їх можуть навіть не передбачати у договорі, і це не буде породжувати негативних наслідків у вигляді недійсності або неукладення договору.

Українська цивільно-правова доктрина виходить з того, що договірні умови поділяються на істотні та інші (неістотні). Але хотілося би навести точку зору В.В. Вітрянського та М.І. Брагинського, згідно з якою ніяких інших умов, крім істотних, в договорі не може бути. Вся справа в тому, що одні умови стають істотними в силу зобов'язальною для сторін імперативної норми, інші — в силу того, що сторона скористалась наданою диспозитивною нормою можливістю, треті —

в силу самого характеру відповідної договірної моделі, а четверті — завдяки визнаній однією із сторін необхідності включення їх у договір [8, 302]. Це теоретичне припущення підтверджене ч. 1 ст. 638 ЦК України і гарно ілюструється нормою статті 9 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність», у якій перелічені істотні умови договору транспортного експедирування та міститься положення, згідно з яким істотними є «всі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди».

У статті 9 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» дається перелік істотних умов договору транспортного експедирування. Відповідно до наведеної статті істотними умовами договору транспортного експедирування є відомості про сторони договору; вид послуги експедитора; вид та найменування вантажу; права, обов'язки сторін; відповідальність сторін, у тому числі в разі завдання шкоди внаслідок дії непереборної сили; розмір плати експедитору; порядок розрахунків; пункти відправлення та призначення вантажу; порядок погодження змін маршруту, виду транспорту, вказівок клієнта; строк (терміни) виконання договору; а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Можна зробити висновок, що законодавець сплутав поняття «істотні умови договору» із «структурними елементами договору». Така кількість істотних умов вступає у суперечність з існуючим правовим вченням щодо істотних умов договору та не відповідає дійсності. Існуюча редакція статті 9 Закону «Про транспортно-експедиторську діяльність» закріпила на законодавчому рівні структуру договору транспортного експедирування. При нагальній необхідності, яка на наш погляд не відповідає практиці, що склалася на ринку транспортно-експедиторських відносин, законодавець має можливість закріпити типовий договір транспортного експедирування, а не займатися переліком структурних елементів договору у законі.

Природа цивільного права полягає у дозвільному методі регулювання суспільних відносин. Будуючи економіку на засадах рівноправ'я суб'єктів господарювання, ринкових методів управління, держава повинна надавати можливість учасникам договірних

відносин самостійно визначити взаємне коло прав та обов'язків за договором. Тому доцільно у нормативно-правових актах передбачати обмежене коло істотних умов, дійсно необхідних для укладення певного виду договорів. При визначенні істотних умов будь-якого договору, в тому числі і договору транспортного експедирування необхідно враховувати існуючі правові вчення та вимоги діючих нормативно-правових актів. Відсутність будь-якої істотної умови договору може призвести до визнання такого договору неукладеним, відповідно до положень статті 638 ЦК України.

Згідно з діючим Цивільним кодексом України одним із засобів визнання істотними умовами є визначення самими сторонами істотних умов договору, щодо яких вони мають дійти згоди. Насамперед необхідно визначити які саме умови є істотними для договору транспортного експедирування.

Вчені-правознавці, при розгляді істотних умов за ознакою необхідності для договору даного виду, без заперечень відносять до них умови про предмет договору, для оплатних договорів — ціну, для строкових договорів також і строк договору [11, 273].

Умова про предмет — єдина, абсолютним чином віднесена в ЦК України до істотних, договірних умов, покликана дати відповідь на перших два питання. У широкому сенсі слова предмет охоплює весь набір показників того, з приводу чого укладений договір. Сюди входять дані про предмет як такий, включаючи кількість, якість і ціну товарів, що передаються, робіт, що виконуються і послуг, що надаються [7, 358]. Проте стосовно складу істотних умов поняття предмету договору значно звужується. Предметом договору транспортного експедирування є надання послуг у сфері перевезення або організації перевезення вантажу, які трансформуються в укладення з третіми особами правочинів або залишаються у якості фактичних дій.

Ціна — це грошова сума, яку одна сторона сплачує іншій за надану річ, товари, послуги, роботи. Умова про ціну визнається більшістю вчених необхідною для будь-якого оплатного договору, а тому, істотною за ознакою необхідності для даного виду договору. Але єдиної думки серед вчених з цього приводу не існує. Так, Н.Д. Єгоров умову про ціну в оплатних договорах відносить не до

істотних, а до звичайних умов договору [13, 164]. В.А. Томсінов зазначає, що ціна товару у міжнародних договорах є істотною умовою договору купівлі-продажу, але далі пише, що якщо умова про ціну договору відсутня, то він не втрачає юридичної сили, бо в цьому разі сторони мають на увазі ціну, яка в момент його укладення звичайно збиралась за аналогічними товарами [14, 159]. Для того, щоб визначитися в цьому питанні необхідно ще раз нагадати, що істотні умови, це такі умови, відсутність яких у договорі веде до його визнання неукладеним. Якщо сторони мають змогу відповідно до чинного законодавства самостійно визначити ціну в разі її відсутності у договорі, то вона не може бути істотною умовою, оскільки її відсутність у договорі не веде до його неукладення. Аналізуючи позицію діючого ЦК України, робимо висновок, що ціна не є істотною умовою за ознакою необхідності для даного виду договору. Згідно з ч. 4 ст. 632 діючого ЦК України, у разі, якщо у договорі ціна не встановлена і не може бути визначена, виходячи з його умов, вона визначається, виходячи із звичайних цін, що склалися на аналогічні товари, роботи або послуги на момент укладення договору. Оскільки запроваджується механізм, за допомогою якого можливо визначити ціну у разі відсутності її у договорі, то оплатний договір повинен вважатися укладеним, навіть якщо у ньому відсутня умова про ціну.

Законодавство про транспортне експедирування будується на принципі виконання експедиторських послуг за рахунок клієнта, але порядок авансування чи фінансування клієнтом експедитора не регламентується. Що ж стосується самої ціни договору, вона не є обов'язковою, відповідно до ЦК України, але приймає вид суттєвої умови договору за Законом України «Про транспортно-експедиторську діяльність».

Ст. 931 ЦК України містить положення про те, що якщо ціна не була встановлена в договорі, клієнт може заплатити так звану «розумну ціну».

На практиці у кожній транспортно-експедиторській компанії є своя сітка ставок за ті чи інші види послуг. Вибираючи ту чи іншу компанію, яка надає транспортно-експедиторські послуги, клієнт співвідносить ціну та спектр послуг, які надаються. На початковому

етапі становлення ринку транспортно-експедиторських послуг України більшість молодих транспортно-експедиторських компаній працювали навіть у невеликий збиток для себе, щоб напрацювати відповідне коло клієнтів. В ставку, окрім послуг самого експедитора, можуть входити послуги порту, залізничної дороги, зберігання, перевезення та ряд інших необхідних дій. Подібне співвідношення обумовлюється при укладенні договору транспортного експедирування. Ставка буде єдиною і в тому випадку, якщо затрати експедитора перевищують початкову ціну. Враховуючи, що в послуги транспортного експедирування може входити і необхідність перевезення вантажу, зі своєю особливою ціною ставкою, буде дуже важко в подальшому з'ясувати розумну плату за виконаний договір. В даному випадку сам експедитор грає на різниці ставки та затрат, які зроблені за цим договором.

Висновок. Таким чином, на наш погляд необхідно змінити редакцію ст. 9 Закону України «Про транспортно-експедиторське обслуговування» в частині визначення істотних умов договору транспортного експедирування відповідно до цивільно-правової доктрини та діючого законодавства. Пропонується викласти вищевказану норму у наступній редакції: «При укладанні договору транспортного експедирування сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та у випадку, коли договір транспортного експедирування набуває строкового характеру — строк договору».

Література:

1. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. — М. : Госюриздат, 1958. — С. 65.
2. Советское гражданское право / Под ред. В. Г. Смирнова, Ю. К. Толстого. — Л. : ЛГУ, — 1982. — С. 217.
3. Советское гражданское право / Под ред. Рясенцева В. А. — Т. 1. — М. : Юрид. лит., 1975. — С. 146.
4. Советское гражданское право / Под ред. Пушкіна А. А. — Т. 1. — М. : Юрид. лит., 1979. — С. 173.
5. Богданов Е. В. Договор в сфере предпринимательства / Е. В. Богданов — Харьков : Консум, — 1997. — С. 109.
6. Иоффе О. С. Избранные труды / О. С. Иоффе. — Т. 3. — СПб : Юридический центр Пресс, 2004. — С. 76.
7. Брагинский М. И. Договорное право / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — Книга 1: Общие положения — М. : Статут, 2001. — С. 342.
8. Советское гражданское право / Под ред. Грибанова В. Л., Корнеева С. М. — М. : Юрид. лит, 1979. — С. 283.
9. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая / Под ред. Козырь О. М., Маковского А. Л., Хохлова С. А. — С. 683.
10. Иоффе О. С. Советское гражданское право / О. С. Иоффе. — Т. 1. — Л. : Изд. ЛГУ, 1961. — С. 387 — 388.
11. Луць В. В. Контракты у підприємницькій діяльності / В. В. Луць. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — С. 164.

12. Халфина Р. О. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве / Р. О. Халфина. — М. : Изд-во АН СССР, 1954. — С. 34.
13. Гражданское право : учебник / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — Т. 1. — М. : Проспект, — 1998. — С. 164.
14. Томсинов В. А. Внешнеторговые сделки: практические рекомендации по составлению контрактов / В. А. Томсинов. — М., 1994. — С. 159.

Кужко А.С. Относительно определения содержания договора транспортного экспедирувания.

Аннотация. Статья посвящена определению современного состояния научных разработок теоретических и практических проблем, возникающих при определении содержания договора транспортного экспедирувания, согласования существенных или необходимых условий, регламентированных современным законодательством Украины, а также определение правовых последствий и возможности применения гражданского законодательства о признании договорного обязательства недействительным.

На основании проведенного анализа сформулированы выводы о необходимости детального определения существенных условий договора транспортного экспедирувания и порядка их применения.

Ключевые слова: договор транспортного экспедирувания, договор перевозки груза, содержание обязательства, содержание договора, признание договора недействительным, существенные условия договора.

Kuzhko A.S. Regarding the determination of the content of the contract of freight forwarding.

Summary. Article is devoted to the current state of scientific research of theoretical and practical problems in determining the content of the contract of freight forwarding, coordination essential or necessary conditions, regulated current legislation of Ukraine, as well as the determination of the legal consequences and the possibility of civil law on the recognition of a contractual obligation void.

Based on the analysis of the findings by the need for a detailed definition of the essential terms of the contract of freight forwarding and their application.

Keywords: contract of freight forwarding, contract of carriage, the content of the obligations, the content of the contract, that the contract null and void, the essential terms of the contract.